

Ana JELIČIĆ\*

## Izazovi umjetne inteligencije i metaverzuma za apostolat

### Challenges of Artificial Intelligence and the Metaverse for the Apostolate

**Sažetak:** Svećenik ima svoje misijsko, kraljevsko i proročko poslanje po sakramentu svećeničkoga reda. Konkretni zadatci i funkcije mijenjaju se s obzirom na vrijeme i kontekst djelovanja. Tako su uloga, značenje i društveni položaj, kao i pastoralni zadatci svećenika u suvremenom društvu na pragu transhumanoga i posthumanoga bitno drukčiji u odnosu na svećenika unatrag nekoliko desetljeća. Promjene koje su bitno odredile svećeničko poslanje vezane su za tehnološke i komunikacijske inovacije koje definiraju i oblikuju gotovo sve sfere ljudske djelatnosti. Ovaj rad analizira kulturna i društvena gibanja u višestrukim okruženjima u kojima čovjek obitava, ponajprije u stvarnom i virtualnom (digitalnom) okruženju, pruža uvid u nove trendove u pogledu komunikacije i zajedništva te istražuje, vrjednuje i upozorava na izazove umjetne inteligencije za pastoral, na pragu prvih iskoraka u metaverzum.

**Ključne riječi:** umjetna inteligencija; metaverzum; kiberteologija; onlife; avatar; posthumanizam; transhumanizam; digitalna antropologija.

**Summary:** The priest has his missionary, royal, and prophetic mission through the sacrament of priestly orders. Specific tasks and functions change depending on the time and context of his service. Thus, the role, significance, social position, and pastoral functions of priests in contemporary society, on the threshold of the transhuman and posthuman, are significantly different from those of priests a few decades ago. The changes that have determined considerably the priest's mission are related to technological and communication innovations that define and shape almost all spheres of human activity. This paper analyzes cultural and social movements in the multifaceted environments in which humans live, primarily in real and virtual (digital) environments. It provides insight into new trends in communication and community, and it explores, evaluates, and warns about the challenges of artificial intelligence for pastoral care, as we take the first steps into the metaverse.

**Keywords:** artificial intelligence; metaverse; cybertheology; onlife; avatar; posthumanism; transhumanism; digital anthropology.

\* Izv. prof. dr. sc. Ana Jeličić, Fakultet za forenzičke znanosti, Sveučilište u Splitu, Ruđera Boškovića 33, 21 000 Split, Hrvatska – Centar za etiku digitalnih komunikacija i algoretiku, Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu, Zrinsko-frankopanska 19, 21 000 Split, Hrvatska • Assoc. Prof. Ana Jeličić, Ph.D., Faculty of Forensic Sciences, University of Split, 21000 Split, Croatia – Center for ethics of digital communications and algorethics, Catholic Faculty of Theology, University of Split, Zrinsko-frankopanska 19, 21000 Split, Croatia ✉ [anjelici08@gmail.com](mailto:anjelici08@gmail.com)

## Uvod

Suvremeno društvo zovemo *digitalnim društvom*, *umreženim društvom*, *društvom informacija i komunikacija*, a neki ga zovu *društvom post-istine (post-truth)*. Okosnicu društva čini njegova kultura, a suvremenu kulturu nazivamo *digitalnom kulturom* zbog procesa digitalizacije kojemu su podvrgnute sve aktivnosti skupljanja i pohrane podataka te korištenja njima.<sup>1</sup>

*Digitalna kultura* znana je i kao *narcistička kultura*<sup>2</sup>, *medijska kultura*, te kao *e-kultura*. Taj predznak *e* naznaka je elektroničkoga i digitalnoga formata kojim se posreduju različiti sadržaji, ali i kreira ambijent, odnosno okruženje u kojem se odvijaju gotovo svi modeli ljudske interaktivnosti i djelatnosti. Značajnu promjenu u međuljudskim odnosima donio je virtualni ili digitalni prostor, odnosno proširena ili povećana stvarnost. Dok su mediji i društvene mreže sredstvo komunikacije i povezivanja, virtualni prostor nije samo prostor razonode kao nekoć, već je mjesto u kojem se zbiljski živi, uči, druži i radi. Stoga je u digitalnom okruženju razumno da *digitalni urođenici* ili *digitalni domorodci (digital natives)*<sup>3</sup>, ako su isti ujedno vjernici, očekuju neki oblik *e-pastorala* ili *e-svećenika* koji je spreman biti avatar.<sup>4</sup> Oni traže svećenika koji prakticira kiberteologiju, kiberduhovnost i kiberkulturu u virtualnoj zajednici u kojoj prebiva sve veći broj vjernika.<sup>5</sup> Nadasve nova generacija (*generacija Z* i *generacija alfa*) traži

<sup>1</sup> Tri i pol milijarde internetskih korisnika svaki dan stvara 2,5 trilijuna bajta podataka. Najvećim brojem tih podataka upravljaju tehnološki giganti Google, Amazon, Facebook i LinkedIn što stvara tehnološki problem, ali nadasve izaziva brojne društvene probleme. (Usp. A. KEEN, *Kako popraviti budućnost*, Zagreb, 2018., 63.).

<sup>2</sup> Christopher Lash koristi se tom sintagmom kako bi opisao kulturu koju oblikuju ljudi koji robuju isključivo vlastitomu egu, osobnim potrebama, vanjskomu izgledu i pojavnosti u javnom prostoru. (Vidjeti više u C. LASCH, *Narcistička kultura: američki život u doba smanjenih očekivanja*, Zagreb, 1986.).

<sup>3</sup> Opće karakteristike osoba rođenih u trećem tisućljeću koje se već uvriježeno u literaturi i kolokvijalno nazivaju digitalnim urođenicima (*digital natives*) vidjeti u: T. CANTELMÍ, *Identikit dell'uomo dell'era digitale: un grande potere in fragili mani*, u: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS *Annunciare Cristo nell'era digitale*, Libreria Editrice Vaticana, 2015., 49–71.

<sup>4</sup> Riječ avatar dolazi iz hinduističke filozofije i znači silazak boga, božanstva u niže biće. Dostupno na: <https://jezikoslovac.com/word/863n> (30. 7. 2024.) Avatar je reprezentacija sebe u određenom virtualnom okruženju. On posreduje čovjeka u virtualnom svijetu i način je, oblik postojanja čovjeka u virtualnom svijetu. (E. CASTRONOVA, *Theory of the Avatar*. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/6562997.pdf> (15. 10. 2024.)) Avatari prožimaju metaverzum, dohvatljivu budućnost svjetske mreže kroz XR tehnologije te omogućujući korisnicima da predstavljaju sebe u mjeri koja je bila nemoguća u starijim, tradicionalnim medijima ili tehnologijama (npr. televizija, mrežne stranice) koje odvajaju korisnika od sadržaja. Nowak i Fox (2018.) definirali su avatare kao digitalne prikaze ljudskih korisnika koji pomoću avatara olakšavaju sebi interakciju s drugim korisnicima, okruženjima ili objektima. Digitalne avatare gotovo uvijek pokreću računalni algoritmi u određenoj mjeri (npr. programirane animacije za hodanje, skakanje, treptanje), no to može činiti i čovjek usmjeravajući radnje avatara (npr. odabir mjesta hodanja) i određujući interakciju s ljudima koji stoje iza avatara. Drugim riječima, avatar je posredovano samoprikazivanje kojim se stvarna osoba koristi i koje kontrolira tijekom mnogobrojnih interakcija. (R. RATAN, S. PANDITA, *Avatar, a Lasting Definition: A mediated self-representation that an intelligent user controls during dynamic interactions*, 7–17. Dostupno na: [file:///C:/Users/Ana/Downloads/Ratan%20R.%20&%20Pandita,%20S.%20\(in%20press\).%20Avatar,%20a%20Lasting%20Definition.%20Oxford%20Handbook%20of%20Media%20Psychology,%202e.%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Ana/Downloads/Ratan%20R.%20&%20Pandita,%20S.%20(in%20press).%20Avatar,%20a%20Lasting%20Definition.%20Oxford%20Handbook%20of%20Media%20Psychology,%202e.%20(3).pdf) (15. 10. 2024.).

<sup>5</sup> Različite su tipologije vjernika katolika zastupljene na internetu i društvenim mrežama, a to su svećenici i redovnici/ce, potom župe, bazilike, svetišta, slijede molitvene i druge skupine i na koncu

nove oblike dušobrižništva i prisutnosti svećenika na *digitalnom kontinentu*. Prema tomu ne ostaje pitanje dužnosti (moranja), već samo pitanje načina na koji će vjernici i Crkva odgovoriti na potrebu kreiranja modela *e-pastoral*a i *e-duhovnosti*. Kiberprostor<sup>6</sup>, kao prostor koji je svugdje i nije nigdje, traži i više od toga, traži kibercrkvu. Kako se Katolička Crkva kao duhovna zajednica nikada nije ograničavala zidinama, ona to može prihvatiti kao novi pothvat.

Potrebu virtualizacije vjerskih prostora i usluga već je vrlo jasno osvijestio i istaknuo novi crkveni dokument o odnosu Crkve prema sredstvima društvene komunikacije *Prema punoj prisutnosti. Pastoralno razmišljanje o angažmanu s društvenim medijima*<sup>7</sup>. Autori u tom dokumentu ovaj svijet nazivaju »digitalnim svijetom« koji je povezan »digitalnim cestama« kojima su vjernici pozvani zajedno hoditi (br. 1). Učiteljstvo polazi od svijesti o integriranosti i prožimanju stvarnoga svijeta s virtualnim te napušta uvriježenu dihotomiju života *online* i *offline* upotrebljavajući termin *onlife*. (br. 9) Veoma je važno da se na tom mjestu suočavaju i s izazovima umjetne inteligencije. Dapače, u dokumentu daju nagovijestiti da će umjetna inteligencija u sljedećim godinama imati sve veći utjecaj na iskustvo stvarnosti. (br. 8)

Prema svakomu novomu tehnološkomu iznašašću koje se odražava na čovjeka i njegove odnose s drugima Crkva je pristupila svojim uhodanim metodama, dvostrukom pedagogijom, otvorenosću i oprezom. Najveću opasnost u odnosu na virtualni svijet i na umjetnu inteligenciju ona danas vidi u pretvaranju čovjeka u korisnika ili kupca, a njegovih (osobnih) podataka, poteškoća i potreba u robu. Zbog toga učiteljstvo Katoličke Crkve u tom dokumentu opominje, ali i poziva svećenike i vjernike na prisutnost u virtualnoj zajednici kao i na kreativnost, stvaranje i odgovornost u digitalnom svijetu. S aspekta kiberteologije, Crkva je pozvana promišljati i o novoj antropologiji (digitalna antropologija) i kozmologiji (metaverzum) te, naravno, algoritici i društvenim mnijenjima koja streme postbiološkom dobu.

Referirajući se na spomenuti dokument i ostalu noviju literaturu koja problematizira umjetnu inteligenciju, umjetni život i digitalni prostor, u radu će se predstaviti značajniji izazovi, prednosti i opasnosti novih prostora egzistencije i novih oblika zajedništva te će se pružiti idejni prijedlozi teološke i pastoralne inkluzivnosti i integracije nove tehnologije radi evangelizacijskoga djelovanja u bespućima interneta.

---

pojedinačni vjernici laici. Razlozi njihove prisutnosti na internetu uglavnom su isti: slušanje, razmjena i dijeljenje informacija, podataka i ostaloga. (Usp. A. ROMEO, *Una fede irretita. La tecno-religiosità*, u: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, 135.)

<sup>6</sup> Riječ *cyberspace* skovao je pisac William Gibson u romanu *Neuromancer*, a znači prostor u kojem je smješten internet. Pisac je predviđao kiberprostor kao prostor u koji mogu ući ljudska bića kako bi se »nadmudrivala« s umjetnom inteligencijom. To je prostor koji je svugdje, a ipak nigdje. (Usp. S. SIM, *Lyotard i »neljudsko«*, Zagreb, 2021., 71.)

<sup>7</sup> Dokument je izdao Dikasterij za komunikacije u svibnju 2023. Na talijanskom jeziku nosi naziv *Verso una piena presenza. Riflessione pastorale sul coinvolgimento con i social media* i tim se izvornikom autorica služi u tekstu. Tekst je dostupan na: [https://www.vatican.va/roman\\_curia/dpc/documents/20230528\\_dpc-verso-piena-presenza\\_it.html](https://www.vatican.va/roman_curia/dpc/documents/20230528_dpc-verso-piena-presenza_it.html) (23. 9. 2024.).

## 1. (Kiber)crkva i društvo na pragu neljudskoga

Dok se ispituje virtualni teren za kibercrkvu, sve se žustrije raspravlja o nadolazećim vremenima i kulturama, transhumanoj, pa čak i posthumanoj. Skeptici mogu tvrditi da su *transhumanizam* i *posthumanizam* tek zanimljivi narativi. S pravom se svaki kritičar može upitati u kojoj mjeri su kibercrkva i ostali kiberprostori futuristička scenografija i zanimljiva podloga za *biopunk*, *cyberpunk* ili ostale podžanrove distopijskih filmova, a u kojoj su mjeri nova mjesta u kojima čovjek uistinu obitava. No svaki realist s druge strane detektira činjenicu da nove tehnologije dovode u pitanje uvriježene društvene norme i vjerovanja te izazivaju i etičke i moralne implikacije. Čak i više od toga, jedan tehnoidealist poziva na kreiranje novih etičkih orijentira kojima bi se ublažio strah od tehnologije.<sup>8</sup> U svakom je slučaju važno promišljati brojne mogućnosti umjetne inteligencije jer nova tehnologija u sferi međuljudske komunikacije i interakcije utječe na čovjeka, njegovo zdravlje, društveni život, psihološko blagostanje i kulturno-duhovne vrijednosti do kojih mu je stalo.

Tih se izazova još prije novoga tisućljeća prihvatio Joseph Ratzinger koji se u svom djelu *Vjera i budućnost* pitao kako će izgledati Crkva u 2000. godini. Odgovorio je: »Teolog nije prorok. On također nije ni futurolog koji od proračunljivih čimbenika sadašnjosti izvodi račun za budućnost. Njegova struka uvelike izmiče proračunu; samo najmanjim dijelom mogla bi zato biti dijelom futurologije koja također nije proricanje, nego utvrđuje ono proračunljivo, ono što to nije, mora ostaviti otvorenim.«<sup>9</sup>

U takvoj jednoj otvorenosti, bez ikakve odgode, potrebno je promišljati o evoluciji unutar znanstveno-tehničke epohe koja mora, ako već nije, zahvatiti i svećeničko poslanje jer će svećenik u protivnom ostati na marginama zastarjeloga i napuštenoga svijeta analogne kulture ili na oltaru unutar praznih sakralnih prostora. Dapače, nitko nije ni konspirolog niti je tehnoparanoik ako traži modele kataheze, evangelizacije, pastorala i duhovnosti na pragu transhumanoga (i posthumanoga) društva i kulture. Dapače, prema futurolozima i magovima računalstva i umjetne inteligencije iz Silicijske doline,<sup>10</sup> *Republika Gilead* Margaret Atwood, *Oceanija* Georgea Orwella ili *Vrli novi svijet* Aldousa Huxleya nisu dorasli kulturi i svijetu koji nas čeka. Iako je A. Huxley predviđao dokinuće svake religije, mi ćemo se ipak složiti s papom Benediktom XVI. koji je jednom prilikom rekao kako »kršćanin nema nikakvih razloga za antitehničko raspoloženje«<sup>11</sup>. Ipak, oprez je nužan, a opasnost je nagovijestio, među ostalima, i kršćanski pisac C. S. Lewis koji je smatrao kako će (bio)tehnološki razvoj koji obezvrjeđuje etičku valorizaciju i »ljudstvo bez grudi« koje negira mogućnost objektivnih etičkih vrijednosti te gazi svako moralno uporište vrlo vjerojatno dovesti do ukinuća čovjeka.<sup>12</sup>

<sup>8</sup> Najveće poteškoće predstavljaju pitanja sigurnosti i očuvanja privatnosti pojedinaca, krađa i manipulacija osobnim podacima i komercijalizacija istih, sve veća otuđenost i mnoge druge poteškoće koje će se kasnije u tekstu problematizirati.

<sup>9</sup> BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, Zagreb, 2008., 83.

<sup>10</sup> Primjerice su Sam Altman, Elon Musk, Jeff Bezos, Mark Zuckerberg i Bill Gates neke od najpoznatijih ličnosti svijeta računalstva i umjetne inteligencije i općenito tehnološke industrije.

<sup>11</sup> BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, 76.

<sup>12</sup> O temi i spomenutoj teoriji vidjeti više u: C. S. LEWIS, *Ukinuće čovjeka*, Split, 2022.

Veliki kritičar digitalne tehnologije Andrew Keen ne strahuje za budućnost svijeta i čovjeka.<sup>13</sup> Dapače, čak ima dosta optimističnu viziju (samo)urušavanja postojeće digitalne kulture te kaže: »Digitalna kultura, osobito opsesivna uporaba društvenih medija, postala je toliko zatupljujuće pravovjerna da će je buduće generacije slobodnomisleće djece neizbježno odbaciti. Baš kao što su se djeca šezdesetih pobunila protiv prezasićenosti konzumerizmom kapitalističkog društva kasnog dvadesetog stoljeća, tako smo i sada, čini mi se, na rubu mladenačke pobune protiv sve više konformističkog digitalnog životnog stila beskrajnih *tvitanja*, ažuriranja Facebooka i *snepečtanja*.«<sup>14</sup> Zasad se čovječanstvo nalazi u jednoj vrsti kozmičkoga raskoraka, između transhumanizma i posthumanizma u kojem metaverzum dobiva svoje prve obrise.

## I.I. Galopirajuća preobrazba humanoga u transhumano i posthumano

Dosad smo spomenuli dva značajna termina: *transhumanizam* i *posthumanizam*, koje je potrebno definirati i međusobno razlikovati. Najjednostavniji način razlučivanja jest poznavanje razlike između robota i kiborga. Robot je stvar ili stroj koji može biti djelomično humaniziran, a kiborg<sup>15</sup> je virtualni *hybris* čovjeka u virtualnom prostoru. Transhumanizam se bavi tijelom, čovjekom i njegovim poboljšanjem u okviru njegove naravi i tjelesnosti, dok posthumanizam stavlja naglasak na umjetnu inteligenciju i virtualnu besmrtnost. Konkretno, napušta čovjeka u njegovoj tjelesnoj, odnosno biološkoj ograničenosti i stremljenju prema neljudskom obliku života kao natprirodnom te zagovara i stvara jedan oblik postbiološke egzistencije.<sup>16</sup> Tu vrstu postojanosti omogućuje sinergija biomedicinskih znanosti s tehnologijom.<sup>17</sup>

Transhumanizam ipak nije novost! U znanosti i umjetnosti kiborgizacija je odavno započela i ne mislimo pritom samo na slavnoga Terminatora i na simbiozu biološkoga materijala s tehnološkim umetcima. Riječ je o ideologiji kojom se promiče čovjekova težnja za poboljšanjem njegovih standardnih fizičkih, motoričkih i kognitivnih sposobnosti, a kao takva, ideja je metastazirala u sve pore društva.

<sup>13</sup> U svom djelu *Kako popraviti budućnost* A. Keen govori o pet najvažnijih građevnih blokova budućnosti, a to su zakonodavna regulativa, inovacije, društvena odgovornost, potrošački odabir i obrazovanje. (Usp. A. KEEN, *Kako popraviti budućnost*, 252.). S druge strane F. Fukuyama smatra da tijekom budućnosti bitno uvjetuju istraživanja na mozgu, neurofarmacija i manipulacije osjećajima i ponašanjima, medicinska mogućnost produživanja života i genetsko inženjerstvo. (Usp. F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka. Naša posljednjeljudska budućnost*, Zagreb, 2003.).

<sup>14</sup> A. KEEN, *Kako popraviti budućnost*, 255.

<sup>15</sup> Akronim za kibernetički organizam koji označava sintezu biološkoga organizma i mehaničkoga stroja. (N. VERTOVŠEK, I. GREGURIĆ, *Filozofija budućeg. Oglеди o neljudskom*, Zagreb, 2021., 148.).

<sup>16</sup> Usp. Ž. PAIĆ, *Posthumano stanje. Kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*, Zagreb, 2011., 104–105.

<sup>17</sup> Jeremy Rifkin piše: »Nove tehnologije spajanja gena omogućuju nam da srušimo zidove prirode, čineći samu srž genoma ranjivom na novu vrstu ljudske kolonizacije. Prenošenje gena preko bioloških zapreka i granica je tehnološki tour de force, do sada bez premca u ljudskoj povijesti. Mi eksperimentiramo s prirodom na način koji ranije nikada nije bio moguć, stvarajući nezamislive nove mogućnosti za društvo i goleme nove opasnosti za okoliš.« (J. RIFKIN, *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima i osvjet vrlom novog svijeta*, Zagreb, 1999., 98.).

Transhumanizam je, smatraju N. Vertovšek i I. Gregurić, čežnja za preoblikovanjem tijela i uma novovjekovnoga čovjeka oslobođenoga Objave da si osigura božanske moći i vječnost života.<sup>18</sup> To je ujedno i pokret koji zagovara poboljšanje tijela i uma korištenjem znanošću i tehnikom koja će omogućiti čovjeku da nadvlada bolesti i druga prirodna ljudska ograničenja.<sup>19</sup>

Danas već ozbiljnije raspravljamo o sljedećem stupnju *razvoja* u okviru znanstveno-tehničke evolucije, o posthumanizmu i to je već novost. Teško je razlučiti što je posthumanizam; je li to stanje, proces, znanost, filozofija, umjetnost ili utopijski projekt nečega što u potpunosti nadilazi čovjeka, i to u duhovnom i u biološkom smislu. Nije lako definirati je li riječ o idejnom ili društvenom pokretu, o svjetonazoru ili je pak riječ o nadolazećoj eri koju će pokrenuti proces simbioze biološkoga s umjetnom inteligencijom.<sup>20</sup> Takva simbioza vodila bi u život nakon ljudskoga, u egzistenciju u računalu, prema bestjelesnomu nadljudskomu biću, hologramu, ili pravomu *nadčovjeku* kojega ni Nietzsche nije mogao naslutiti, ali je vjerojatno bio u pravu kada je tvrdio da će čovjek nadčovjeku biti »predmet podsmjeha ili bolna nelagoda«.<sup>21</sup>

Temeljna je posthumanistička težnja produljiti čovjeku život uz pomoć virtualne forme egzistencije. Naime »posthumanistički projekti besmrtnosti ljudskog tijela u formi kiborga i umjetne inteligencije događaju se u novoj životnoj okolini (...) Ona je kompjutorski generirana virtualna stvarnost u kojoj se događa biokibernetički život digitalne slike.«<sup>22</sup> Tim preseljenjem u virtualni prostor rješava se problem smrtnosti na način da bi čovjek nakon biološke smrti nastavljao život u umjetnoj formi i u umjetnom životu. Besmrtnost tako predstavlja »formu virtualne simulacije života«<sup>23</sup> uz pomoć umjetne inteligencije. Kako ćemo sada pokazati, u korijenu ideje posthumanizma, koju ohrabruje razvoj imerzivne tehnologije, upravo je težnja za besmrtnošću.

## 1.2. Suvremene agende: pobožanstvenje i besmrtnost

Mnogobrojne su uloge i zadaće svećenika, ali i vjernika laika te teologa u duhovno-pastoralnom smislu. U ovom radu uhvatit ćemo se ukoštac s onima koje se mogu povezati s najmoćnijim agendama današnjice, kako ih naziva Yuval Noah Harari<sup>24</sup>, a to su *pravo na život* i *pravo na sreću*.

<sup>18</sup> Usp. N. VERTOVŠEK, I. GREGURIĆ, *Filozofija budućeg*, 12.

<sup>19</sup> Usp. *isto*, 35.

<sup>20</sup> Kao teorijski pojam, kako piše K. Nikodem, posthumanizam se razvija »unutar strukturalizma i post-strukturalizma, gdje se humanizam odbacuje kao filozofska iluzija, a suvremeni subjekt zamjenjuje sustavom jezika i želja (...), socioekonomskim strukturama (...) te medijima i tehnologijom«. (K. NIKODEM, *Ljudsko – konačna granica. Biotehnologija (ra)stvaranja i dolazak poslijeljudskoga*, u: *Filozofska istraživanja* 28(2008.)1, 215.).

<sup>21</sup> Citat je preuzet iz: F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka*, 97.

<sup>22</sup> Ž. PAIĆ, *Posthumano stanje. Kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*, 88.

<sup>23</sup> *Isto*, 53.

<sup>24</sup> Usp. Y. N. HARARI, *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice*, Zagreb, 2017., 7–52. Harari ne misli na kršćanskoga boga, već na grčke bogove koje je krasila supermoć, supersposobnosti, stvaranje novih bića, čitanje misli, vječni život i sl.

Još uvijek neke od neizostavnih uloga svećenika (za vjernike) jesu pomoć kod ispraćaja umirućih, tješjenje ožalošćenih i ohrabrivanje bolesnih. No pitanje je tko će preuzeti tu ulogu u budućnosti. Naime smrt i bolest u suvremenoj se znanosti smatraju, kako to primjećuju Y. N. Harari i F. Fukuyama, tehničkim problemima. Ni smrt ni život ne predstavljaju danas metafizički misterij, već tehnički problem koji rješava inženjer ili liječnik, ali ne i svećenik. »Ako je smrt tradicionalno bila specijalnost svećenika i teologa, sada njihovu ulogu preuzimaju inženjeri«<sup>25</sup>, piše Harari. Inženjeri i programeri koji se bore protiv smrti za vječnu mladost jesu Googleovi uzdanici poput Raya Kurzweila ili Billa Marisa. Bolestan čovjek uzda se u liječnika i genetičara, možda u Boga, ali ne i u svećenika. Ako je tako, a suvremena znanost upravo to tvrdi, onda će ljudi radije otići kod liječnika nego kod svećenika kako bi lakše podnijeli vlastitu ranjivost, prolaznost i smrtnost.<sup>26</sup>

Druga važna ljudska agenda jest pravo na sreću. Riječ je o sreći kao stanju koje se poistovjećuje s blaženstvom, duhovnim spokojem i mirom. Harari prognozira kako će ljude budućnosti usrećiti samo jedno – ugodni tjelesni osjeti ili, jednostavno, osjetilni, tjelesni, užitak kojim je moguće upravljati, i to biokemijskim manipulacijama.<sup>27</sup> Tako shvaćenoj ljudskoj sreći uistinu već sada pridonose inženjeri. Znanstvenici s MIT-a<sup>28</sup> tako su primjerice kreirali Thync, uređaj koji elektronski stimulira mozak, tj. žive u vratu i licu korisnika i tako pomaže u regulaciji hormona stresa, anksioznosti i depresije. Osim toga odavno su u pogonu digitalni asistenti Siri i Alexa, koji pomažu ljudima raspoznavati duševna stanja pomoću glasovnih obrazaca i tako im ugađaju. Za ostale tu je tvrtka Emotient koja je razvila program za prepoznavanje lica koji detektira i označava ljudske osjećaje. U pozadini je projekt kreiranja i razvijanja empatije pomoću virtualne stvarnosti i visoke tehnologije.<sup>29</sup> U toj vrsti tehnologije pronalazimo i Ellie, umjetnu inteligenciju ili program terapijske tehnologije, koja pomaže ratnim veteranima, a njezina uloga vrlo je slična ulozi ispovjednika. Nakon predstavljanja svoj razgovor obično započinje pitanjem: »Kad ste se zadnji put osjećali uistinu sretno?«<sup>30</sup> Ellie sluša i savjetuje, ali nikada ne osuđuje.

<sup>25</sup> Y. N. HARARI, *Homo deus*, 29.

<sup>26</sup> Sve se to zorno očituje u svakodnevnom jeziku i komunikaciji gdje se čovjek sve manje i manje služi moralnim kategorijama (krivnja, grijeh, pokajanje), a sve češće upotrebljava medicinske termine (bolest, anksioznost, tjeskoba). (Vidjeti više o temi u: A. JELIČIĆ, *Industry of health and happiness in Manfred Lütz's thought*, u: *Služba Božja* 62(2022.)4, 377–394.).

Poznati kritičar posthumanizma Francis Fukuyama, koji se posvetio studiju utjecaja biotehnologije na čovjeka i kojega smo prethodno spomenuli, kaže: »Medicinska nam tehnika u mnogim slučajevima nudi vražju pogodbu; dulji život, ali smanjenih duševnih sposobnosti; oslobođenost od depresije, ali i od kreativnosti; terapije koje zamagljuju granice između onog što postizemo sami i onog što je rezultat različitih kemikalija što nam kolaju mozgom.« Fukuyama u posthumanizmu vidi veliku biopolitičku opasnost. (F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka. Naša poslijeljudska budućnost*, 19.).

<sup>27</sup> Y. N. HARARI, *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice*, 42.

<sup>28</sup> MIT je skraćenica za Massachusetts Institute of Technology, što je jedna od vodećih obrazovnih i inovacijskih institucija u području tehnologije. Osim obrazovanja, MIT potiče razvoj novih industrija.

<sup>29</sup> Usp. K. UGOLIK PHILLIPS, *Budućnost ljudskosti. Razvijanje empatije u svijetu opsjednutom tehnologijom*, Zagreb, 2021., 223–224.

<sup>30</sup> *Isto*, 173. Uz pomoć sličnih tehnologija pokušava se podignuti razina empatije na primjer simulirajući život s invaliditetom ili beskućništvo.

U zaleđu znanstveno-tehničkoga razvoja sve je glasniji govor o potrebama čovjeka u odnosu na njegova (ljudska) prava, samo zato što je potrebe lakše zadovoljiti.<sup>31</sup> Dovoljno je imati adekvatan uređaj. No problemi čovjeka digitalnoga doba ipak su dublji i često su upravo antropološke, pa i duhovne naravi.

## 2. Digitalna antropologija i egzistencija

Tri su važna pitanja poimanja čovjekove egzistencije u digitalnom dobu: pitanje poimanja vremena, potom pitanje percepcije prostora i, na koncu, pitanje tko je čovjek (u metaverzumu). Poimanje vremena i prostora oduvijek je dobar poligon za interdisciplinarne, pa i transdisciplinarne rasprave, a danas posebice postaje izazovno odgovoriti na pitanje tko je čovjek. Pitanje glasi je li on uistinu određen prostorno-vremenskim uvjetovanostima, kao što su to druga živa bića, ili ih može nadići, i to ne samo u kulturnom ili duhovnom smislu, već stvarajući nove prostorno-vremenske dimenzije? Može li on paralelno egzistirati u dvama svjetovima i imati više identiteta? Na ta pitanja odgovor može dati digitalna antropologija koja se bavi utjecajem novih tehnologija i društvenih mreža te digitalnoga okruženja na sve ono što smatramo i definiramo ljudskim.<sup>32</sup> Tko je čovjek? To je temeljno pitanje biotehnološkoga društva.<sup>33</sup>

U digitalnom svijetu prostor gubi svoje geografske granice i reljefna obilježja, on se proširuje u virtualni metasvijet što utječe na percepciju vremena i iskustvo postojanja. Kiberprostor se odnosi na sve šire i šire mreže digitalnih sustava koje čine digitalno okruženje u kojem se odvija digitalna interakcija. Filozof Byung-Chul Han govori o derealiziranom, odnosno informatiziranom »svijetu bez stvari«, tj. materijalnih objekata ili predmeta koji su opipljivi, fiksni i stabilni i na kojima čovjek dijelom gradi vlastiti identitet. Čovjek današnjice jest *infoman* i *inforg* koji pati od *info-manije* te živi i djeluje u *infosferi* komunicirajući i izmjenjujući informacije. S druge strane čovjek sutrašnjice jest, prema Byung-Chul Hanu, čovjek bez ruku. One mu ne trebaju jer umjetna inteligencija stvari pretvara u *infome* koji prenose informacije, nadziru, komercijaliziraju i manipuliraju svime čime mogu. Autor stoga zaključuje da je čovjek budućnosti neradnik, *homo ludens*, protagonist *gejmiziranoga* svijeta koji će imati samo prste kojima bira, ali ne i ruke kojima radi.<sup>34</sup> One mu, prema

<sup>31</sup> F. Fukuyama daje primjerice zanimljivu opservaciju o kraju prošloga stoljeća u kojem je dominirala »proizvodnja« prava: životinjskih, ženskih, dječjih, radničkih, potom prava homoseksualaca, invalida, zatim urođeničkih prava, prava na život, prava na smrt, na privatnost, prava optuženika, žrtava, pa čak i prava na odmor... Svaki taj diskurs bio je popraćen odgovarajućim tržišnim zahtjevima. (usp. F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka*, 137–164.).

<sup>32</sup> U tom kontekstu upozoravamo na važno djelo koje može čitatelju pomoći u razumijevanju suvremene i antropologije budućega: O.-G. SINGBO, *Teološko-bioetičko vrjednovanje transhumanističke antropologije*, Zagreb, 2021.

<sup>33</sup> Usp. K. NOVAK, I. ULDRIJAN, Digitalni svijet kao novo područje (evandeoskog) naviještanja, u: *Bogoslovska smotra* 90(2020.)3., 699–715, ovdje 704–705.

<sup>34</sup> Usp. B. C. HAN, *Le non cose. Come abbaino smesso di vivere il reale*, Torino, 2022., 6–17.

mišljenju toga filozofa, ne će ni trebati jer će čovjek promatrač živjeti u dematerijaliziranom svijetu koji ne će tražiti njegovu djelatnost.<sup>35</sup>

Što je vrijeme, što je sadašnjost, pitao se i sveti Augustin, koji je vrijeme tumačio kao psihički i duhovni fenomen. Smatrao je da čovjek sam stvara sadašnjost tako što prošlost i budućnost sabire u cjelinu, odnosno svijest dio vremena sažima u jednu cjelinu koju shvaća kao sadašnjost.<sup>36</sup> Benedikt XVI. u tom duhu tumači pretkršćansku sadašnjost koja je bila u cijelosti usmjerena na mesijansku budućnost, na dolazak Mesije, na ono što dolazi.<sup>37</sup> Možemo povući analogiju toga mesijanskoga iščekivanja pretkršćanske zajednice sa sadašnjim društvom koje u strepnji očekuje kraj čovjeka, a u nadi dolazak novoga spasitelja, umjetne inteligencije. Sve je u sadašnjosti okrenuto prema budućnosti u kojoj nema čovjeka, a »kraj čovjeka označava dovršetak njegove biološke i metafizičke povijesne avanture«<sup>38</sup>, piše Žarko Paić.

Čovjek sutrašnjice mogao bi postojati kao svijest, inteligencija, riznica sjećanja ili kao zbirka virtualnih podataka. Sve su to projekcije današnjega čovjeka, nepomi-renoga sa svojom smrtnošću, prolaznošću i ranjivošću.<sup>39</sup> A besmrtnost je, kao krajnji cilj posthumanističke kulture i filozofije, moguća jedino u prostoru virtualne stvarnosti, u metaverzumu.

## 2.1. Čovjek kao hibridno umjetno stvorenje ili *inforq*

Kršćanska teologija i antropologija rade bitnu razliku između ljudskih i neljudskih bića. Te znanstvene discipline živa neljudska bića štite i poštuju, međutim ljudski život, prema teološkomu nauku, zbog ljudske naravi i dostojanstva (bogosličnosti) uživa poseban položaj. Bitne odrednice čovjekova identiteta jesu *recta ratio*, sloboda, volja, samosvijest i moral. Problem sutrašnjice za teologiju može biti neljudski život za koji ne znamo je li živ ili je neživ (živ na umjetan način). Genetsko inženjerstvo već je odmaknulo po tom pitanju i radi na poboljšanju čovjeka (*human encasement*), no dokle će otići i je li opravdana teološka, etička i vjerska zabrinutost, pokazat će buduća istraživanja u području biotehnologije, ali pod prizmom bioetike. Svakako, već težimo tomu da gensku lutriju zamijenimo genskom manipulacijom, baš kao i da udahnemo svijest običnomu stroju.<sup>40</sup> Psiholozi i filozofi mahom danas

<sup>35</sup> Usp. N. CARR, *Stakleni kavez. Kako računala mijenjaju nas*, Zagreb, 2016., 83.

<sup>36</sup> Usp. AURELIJE AUGUSTIN, *Ispovijesti*, 13–17., preuzeto iz BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, 71.

<sup>37</sup> Usp. BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, 72–73.

<sup>38</sup> Ž. PAIĆ, *Posthumano stanje: Kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*, 7.

<sup>39</sup> Već postoje čovjekoliki roboti s umjetnom inteligencijom poput Sofije, humanoidnoga robota, kojem je 25. listopada 2017. Saudijska Arabija dodijelila državljanstvo. (Vidjeti više u: A. KEEN, *Kako popraviti budućnost*, 134.).

<sup>40</sup> Postoje ozbiljne moralne rasprave oko odnosa čovjeka prema takvomu stvoru, primjerice ima li stroj ili robot prava ili može li se ugasiti poput televizora, po prohtjevu. U teoriji se već govori o »genetski bogatim« i »genetski siromašnim« ljudima što čini temelje nove vrste diskriminacije, te se i među bioetičarima (P. Singer) izbjegava govor o jednakosti i dostojanstvu svakoga čovjeka. Kršćanski svjetonazor i etika, u globalnoj perspektivi, danas su u sjeni utilitarističke etike i subjektivnoga moralnoga osjećaja za dobro.

govore o tekućim identitetima i vezama u stvarnom svijetu i avatarima koji su produžetak identiteta. Oni nisu proteza, već integralni dio identiteta zahvaljujući kojemu čovjek živi nove vrste iskustva u virtualnom svijetu koji je zadivljujući, lakši, veseliji i opušteniji, a stoga i sve napučeniji svijet. Zbog lakoće postojanja u virtualnom svijetu ljudi rado virtualiziraju svoje identitete.<sup>41</sup> U biotehnološkom i bioinformatičkom društvu tijelo nije bitna odrednica ljudskoga identiteta niti je obična biološka danost, već je lingvistički i kulturni konstrukt kojem pristaše posthumanizma ne vide budućnost.<sup>42</sup> Dapače, zbog postojanosti lišene tijela i tjelesnosti koja već živi u virtualnim prostranstvima interneta i videoigra opravdano je pitati se što je s čovjekovim emocijama, s njegovom dušom i duhom. Je li uopće moguća duhovnost, liturgija, sakramentalni život u digitalnom svijetu binarnih kodova? Drugim riječima, čeka li digitaliziranu budućnost i posthumanu kulturu jedan kibersvećenik zadužen za duhovnost u eri posthumanoga i tko je uopće kršćanin budućnosti? Je li to uopće čovjek? Hoće li biti kiborg ili će biti svetac? Hoće li to biti jedan izgubljeni *Homo puppy* Rutgera Bregmana<sup>43</sup> ili arogantni *Homo Deus* Y. N. Hararija?<sup>44</sup>

## 2.2. Umjetna inteligencija kao duša kiborga

Početak umjetne inteligencije seže u 1956. godinu kada su matematičari John McCarthy i Marvin Minsky započeli projekt kojim su željeli »probuditi«, odnosno simulirati inteligenciju u stroju. No neznanstvena javnost ozbiljnije je shvatila moć umjetne inteligencije tek kada je umjetna inteligencija *Deep Blue* pobijedila u šahovskoj partiji višestrukoga svjetskoga prvaka Garija Kasparova 1997. godine.<sup>45</sup> Roboti su naime već pedesetih godina prošloga stoljeća bili na dovratcima tvornica, no tek su nedavno umarširali, i to na našu zapovijed, kako piše Nicholas Carr, u domove, urede i trgovine, tako već danas ozbiljno svjedočimo o programskim podrškama koje proždiru svijet.<sup>46</sup> Stoga je čovjekova najvažnija etičko-moralna dvojba ovoga vremena u kojoj će mjeri dopustiti prodor neljudskoga u ljudsko, smatra S. S. Lyotard<sup>47</sup>, ali i zaštititi ljudsko

<sup>41</sup> Usp. M. PENSAVALLI, *Nativi digitali ed emergenza educativa*, in: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, Libreria Editrice Vaticana 2015., 117. te T. CANTELM, *Identikit dell'uomo dell'era digitale: un grande potere in fragili mani*, u: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, Libreria Editrice Vaticana 2015., 59.

<sup>42</sup> Vidjeti više u: J. RIFKIN, *Biotehnološko stoljeće. Trgovina genima i osvit vrlog novog svijeta*, Zagreb, 1999.; K. NIKODEM, *Ljudsko – konačna granica*. Biotehnologija (ra)stvaranja i dolazak poslijeljudskoga, u: *Filozofska istraživanja* 28(2008.)1, 209–221.

<sup>43</sup> Vidjeti više o teoriji o tzv. *Homo puppyju* u: R. BREGMAN, *Ljudski rod. Povijest čovječnosti*, Zagreb, 2020.

<sup>44</sup> Harari vjeruje da se proces posthumanizacije već događa, da je on u tijeku u bezbrojnim svakidašnjim procesima i napominje: »Svakog dana milijuni ljudi odluče pametnom telefonu prepustiti još malo nadzora nad svojim životom ili isprobati nov i učinkovitiji lijek protiv depresije. U potrazi za zdravljem, srećom i moći ljudi će postupno mijenjati jedno po jedno svoje obilježje sve dok više ne budu ljudi (Y. N. HARARI, *Homo deus. Kratka povijest sutrašnjice*, 55.).

<sup>45</sup> Usp. S. RUSSELL, *Kao čovjek. Umjetna inteligencija – napredak ili prijetnja?*, Zagreb, 2022., 12. i 70.

<sup>46</sup> Čovjek u odnosu na brzinu razvoja programske podrške puže poput kornjače, ali N. Carr ne vjeruje da će stroj obdaren umjetnom inteligencijom ostaviti čovjeka u ropotarnici evolucije jer nije ništa svjesniji od čekića. (Usp. N. CARR, *Stakleni kavez. Kako računalna mijenjaju nas*, 47–48.).

<sup>47</sup> Usp. S. SIM, *Lyotard i »neljudsko«*, 17–18.

dostojanstvo i integritet. Naime, ako se i zadržao govor o ljudskom dostojanstvu danas, on je, kako piše F. Fukuyama, odsječen od vjerskih korijena.<sup>48</sup>

Umjetna inteligencija javlja se u dvama oblicima: kao sustav koji pokušava replirati ljudsku inteligenciju pomoću procesora koji zamjenjuju mozak i kao sustav koji uči i prilagođava se novim situacijama. Zbog ovoga potonjega, što zadobiva sve više pozornosti zbog razvoja tehnologije, govori se i o umjetnom životu koji se odnosi na robote i na računalne programe, a da bismo govorili o »životu«, potrebno je da je taj »organizam« neovisan o čovjeku i da evoluirá.<sup>49</sup> Umjetna inteligencija, naravno, podrazumijeva umjetni život<sup>50</sup> što podrazumijeva samosvijest, mogućnost organiziranosti, mutaciju i samovolju. Opasnost predstavlja tek situacija »ako u nekom trenutku superinteligencija postaje inteligentnija od programera«<sup>51</sup>, a to počinje onda kada postane sposobna sama sebe poboljšavati (*hakirati*) prema vlastitim planovima i ciljevima.<sup>52</sup> Upravo se taj scenarij smatra potencijalno najopasnijim za čovjeka. Umjetna inteligencija naime računa bez duše, ona procesira činjenice, ali ne razumije ni kontekst ni emocije, ona, dapače, uopće ne razmišlja.<sup>53</sup> Upravo zato čovjek mora razmišljati sve ozbiljnije jer je već došlo do infiltracije umjetne inteligencije u čovjekov život, u njegovo tijelo i u njegov dom<sup>54</sup>. Upravo to prožimanje čovjeka i stroja, prirodne čovjekove inteligencije i umjetne inteligencije, biološkoga i digitalnoga svijeta kamen je temeljac ere nehumanizma što poziva na reorganizaciju čovjekova odnosa prema tehnologiji, ali i prema životu općenito.<sup>55</sup>

<sup>48</sup> Usp. F. FUKUYAMA, *Kraj čovjeka*, 194–208. »No u budućnosti će puna težina moderne tehnologije moći biti upregnuta u službu optimiziranja gena koji se prenose na potomstvo. (...) Takva će djeca izgledati, misliti, ponašati se, možda čak i osjećati, drugačijim stvorovima, drugom vrstom«, piše Fukuyama. (*isto*, 196–197.).

<sup>49</sup> Usp. S. SIM, *Lyotard i neljudsko*, 69–70.

<sup>50</sup> Za znanstvenoga pisca Marka Warda »istraživanje umjetnog života obuhvaća računalne simulacije, robotiku, proteinsku elektroniku, pa čak i pokušaje da se ponovno stvore prvi organizmi koji su živjeli na Zemlji. Ono se manje bavi time od čega se nešto sastoji, a više time kako nešto živi. Bavi se dinamikom i načinima na koji se život nastavlja odvijati.« (Citat je preuzet: S. SIM, *Lyotard i neljudsko*, 24.).

<sup>51</sup> N. VERTOVSŠEK, I. GREGURIĆ, *Filozofija budućeg*, 16.

<sup>52</sup> Usp. *isto*.

<sup>53</sup> B. C. HAN, *Le non cose*, 47–58.

<sup>54</sup> U opticaju je sve više proizvoda umjetne inteligencije. Stuart Russell navodi kako je već 2008. godine broj predmeta spojenih na internet premašio broj ljudi spojenih na internet, što se smatra početkom interneta stvari (IoT). Riječ je o automobilima, kućanskim aparatima, prometnim znakovima, prodajnim automatima, kamerama, robotima... (S. RUSELL, *Kao čovjek*, 73.) Ti proizvodi obuhvaćaju čak i artefakte. Kruže fotografije, umjetničke slike, takozvana NFT umjetnička djela, a NFT je kratica za Non-Fungible Token. To je, zapravo, digitalna imovina ili bilo koja vrsta digitalne datoteke: umjetničko djelo, članak, glazba ili čak *meme*, koja postoji isključivo u digitalnom obliku. Ne može se dirati, ali se može posjedovati. Na primjer takvo je jedno djelo *Disaster Girl*, čija je originalna fotografija prodana za 473 tisuće dolara, ili Bleepleov *Everydays—The First 5000 Days*, kolaž digitalnih slika koji je »skovan« kao »nezamjenjiv token« (NFT) i prodan za 69,3 milijuna dolara. Kada govorim o tržišnoj vrijednosti, dovoljno je napomenuti da se metaverzum već danas procjenjuje u milijardama američkih dolara, a sve veće i uspješnije tvrtke svoje prostore zauzimaju upravo u metaverzumu. Dostupno na: <https://www.h1-design.hr/nft-umjetnost-sto-je-to-kako-funkcionira-i-sto-znaci-za-kreativnu-industriju/> (7. 7. 2024.).

<sup>55</sup> Slijedi nekoliko primjera: u medicini dijagnoze i operacije vrši umjetna inteligencija koja funkcionira kao *pace-maker*, bionički ud, umjetni organ, kroz razne medicinsko-tehnološke uređaje, a nalazi se i u sintetičkim dijelovima tijela i tkivima neprirodnoga porijekla. U tome prednjači IBM-ovo superračunalo Watson koje može pregledati i analizirati cijelu povijest bolesti, usporediti podatke s postojećim i pohran-

### 2.3. Obećana zemlja u eri posthumanizma – metaverzum

Metaverzum je digitalna stvarnost povezana u svjetskoj mreži kao vrsta proširene stvarnosti, hibrid stvarnoga života i umjetnoga. Metaverzum čine povezane virtualne stvarnosti u kojima ljudi rade, zabavljaju se i druže zahvaljujući raznim uređajima. To je revolucionarni oblik digitalne interakcije s još uvijek neistraženim potencijalom, no može se zamisliti kao proširenje stvarnoga svijeta u kojem se okupljaju organizacije i ljudi. Ukratko, to je internet sljedeće generacije koji će odvesti do imerzivnoga i hiperrealističnoga digitalnoga svijeta s brojnim društvenim i etičkim implikacijama.<sup>56</sup> Terminološki, riječ *metaverse* tvorenica je sastavljena od prefiksa *meta* što u engleskom jeziku znači »izvan, iznad, dalje« i skraćenoga pojma *universe*, *verse*, što znači »svemir«.<sup>57</sup> To nije virtualni svijet videoigara<sup>58</sup>, već svijet u kojem se obitava. Čovjek ovdje nije pasivni promatrač ili igrač, već je dionik, žitelj toga svijeta, osoba uronjena u digitalni prostor pomoću odabranoga avatara.<sup>59</sup> Metaverzum je projekt integriranja dvaju svjetova u jedan. Riječ je o proširenoj i ukriženoj stvarnosti<sup>60</sup> – *onlife egzistenciji*.<sup>61</sup>

---

jenim slučajevima i ponuditi najvjerojatniju dijagnozu. (Vidjeti više o problematici visoke tehnologije i umjetne inteligencije u zdravlju u: N. CARR, *Stakleni kavez. Kako računala mijenjaju nas*, 106–132.).

Nadalje: edukativne programe također kreira umjetna inteligencija. Turistički vodič jest umjetna inteligencija koja vodi avatare kroz digitalno konstruirane građevine i trgove antike, kao na primjer uređaj Oculus Rift. Čovjek komunicira i socijalizira se s umjetnom inteligencijom, s njom stvara odnose, od prijateljskih do seksualnih. Apple je 2011. na tržište stavio osobnoga digitalnoga asistenta Siri, a Amazon je potom lansirao Alexu i tako dalje. Glasovni asistenti (umjetna inteligencija) koji se obraćaju ljudima iz svih mobilnih i fiksnih zvučnika čine dio brojnih domaćinstava. Ta potpora nije samo tehničke prirode, već je i socijalno korisna i značajna.

<sup>56</sup> Usp. F. De FELICE, C. De LUCA, S. Di CHIARA, A. PETRILLO, Physical and digital worlds: implication and opportunities of the metaverse, u: *Procedia computer Science* 217(2023.), 1744–1754.

<sup>57</sup> Pojam je skovan od dviju riječi: grčkoga pojma *μετά*, latinski *meta* – »nakon« ili »dalje« i engleske riječi *universe* što označava »svemir«. Prevodi se kao svijet koji slijedi ili svijet koji nadilazi. Nismo pronašli bolji ekvivalent za *metaverse* na hrvatskom jeziku od pojma metaverzum koji smo pronašli na mrežnoj stranici: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Metaverzum> (20. 8. 2023.). Na istom mjestu piše kako je metaverzum mreža virtualnih, 3D okruženja u kojima ljudi mogu komunicirati jedni s drugima i digitalnim objektima dok upravljaju avatarima, odnosno digitalnim inačicama samih sebe. Definira se i kao digitalna stvarnost koja kombinira elemente društvenih mreža i *online* igara te kao proširena stvarnost, virtualna stvarnost, odnosno konceptualna verzija buduće inačice interneta koja će se razvojem tehnologije koristiti proširenom stvarnosti (AR) i virtualnom stvarnosti (VR) kako bi omogućila svim korisnicima interakciju u digitalnom svijetu. Dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Metaverzum> (20. 8. 2023.).

<sup>58</sup> Najpoznatije su igre *Second life*, *Fortnite* i *Minecraft*.

<sup>59</sup> K. PLADSON, *Metaverzum i veći od našeg univerzuma*. Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/metaverzum-i-ve%C4%87i-od-na%C5%A1eg-univerzuma/a-59560942>. (23. 7. 2023.).

<sup>60</sup> Proširena stvarnost (*augmented reality*, AR) odnosi se na računalno stvorene slike umetnute u vidno polje u stvarnom životu pomoću tehnološkoga uređaja, često kamere pametnoga telefona. Vertikalna stvarnost neposredniji je oblik imerzivnoga iskustva iako u njezinim okvirima postoje varijante, od jednostavnih videa s 360 stupnjeva koje se gledaju naočalama do trodimenzionalne virtualne stvarnosti velikih dimenzija. Produžena ili ukrižena stvarnost (*cross reality*, XR) odnosi se na okruženje puno senzora i računalnih programa koji se mogu upotrijebiti za stvaranje virtualne ili proširene stvarnosti te tako stvara most između fizičkih i virtualnih svjetova. (K. UGOLIK PHILLIPS, *Budućnost ljudskosti. Razvijanje empatije u svijetu opsjednutom tehnologijom*, 80.).

<sup>61</sup> Mark Zuckerberg kaže da mu je cilj istraživanja pružiti mnogo jači osjećaj prisutnosti, novi način interakcije, a religijske skupine uključene su u njegove planove. Facebook je već partner s vjerskim zajed-

U mnoštvu raznih projekata u metaverzumu izdvaja se *MetaCatholic* koji zagovara ulazak i prisutnost Katoličke Crkve u metaverzum jer virtualnu, odnosno proširenu stvarnost<sup>62</sup> dionici projekta vide kao novo područje evangelizacije u koje Crkva treba ući. Prvi je korak stvaranje VR krunice, a krajnji kiberckrka koja bi mogla zaživjeti u metaverzumu sa svim svojim aktivnostima. Svećenik VanHeusen smatra kako bi se Katolička Crkva mogla koristiti VR tehnologijom da odvede ljude na hodočašće u Svetu zemlju, a da ne moraju napustiti svoj dom. Osim toga mogla bi još i zainteresiranim vjernicima omogućiti *šetnju* kroz jeruzalemski Hram, baš kao i komunikaciju s biblijskim likovima ili bi ih mogla *odvesti* u srednjovjekovni svijet svetoga Tome Akvinskoga. Takav jedan VR projekt podrazumijeva, očekivano, i projektiranje VR kapelica.<sup>63</sup> Nacrti za virtualnu građevinu postoje i pitanje je vremena kada će tehnologija omogućiti izgradnju kiberckrke, no isto tako veliko je pitanje na koji način i je li uopće moguće sakralizirati virtualni prostor, blagosloviti ili pričestiti virtualnu zajednicu ili uopće slaviti liturgiju u metaverzumu.

Projekt metaverzuma smjera k tomu da vjerodostojno simulira stvaran život do te mjere da sve što čovjek uživa u stvarnom svijetu, može reproducirati u metaverzumu. Kako je metaverzum idejni projekt, možemo za sada samo pretpostaviti da bi ljudi u njemu mogli prakticirati duhovnost, tražiti sakramente, ispovijedati se, pitati se o Bogu ili ga tamo tražiti. Stoga bi zadaća kršćana, posebice teologa, mogla postati evangelizacija metaverzuma. No velika je napast da se u nedostatku službenoga crkvenoga stava oko metaverzuma, umjetne inteligencije te već postojećih aktivnosti u okviru e-duhovnosti, e-pastorala i e-liturgije katolička vjera i nauk ne bi rasplinuli u nebrojene subjektivne interpretacije svećenika *influncera* i vjernika avatara inspiriranih svakojakim kibernumizama. Potrebno je stoga izgraditi sustavan i teološki ispravan pristup metaverzumu te je neophodno ponuditi etičke smjernice kako bi se taj oblik evangelizacije provodio na teološki i moralno prihvatljiv način, odnosno kako dosadašnji teološki angažman i napor ne bi bili uzaludni.

---

nicama, kao što je megackrka Hillsong u Atlanti, Assemblies of God i Presbyterian Church (SAD), a tvrtka već neko vrijeme stvara proizvode za Crkve uključujući dijeljenje zvuka i molitve te *online* alate za izgradnju zajednica pomoću Facebooka. Usp. P. ZAGANO, *Virtual reality and the coming Catholic Metaverse*. Dostupno na: <https://www.ncronline.org/news/opinion/just-catholic/virtual-reality-and-coming-catholic-metaverse> (20. 7. 2024.).

<sup>62</sup> Virtualna stvarnost pruža impresivno iskustvo od 360 stupnjeva koje osobu odvodi izvan njezine trenutačne okoline, primjerice pomoću VR slušalica, dok »proširena stvarnost« uključuje osobu koja ostaje u svom stvarnom okruženju, ali se koristi nekim oblikom tehnologije koja »proširuje« stvarni svijet digitalnim, na primjer osoba može biti u prostoriji s hologramima. To bi bilo imerzivno iskustvo koje omogućuje imerzivna tehnologija. (usp. P. J. SMITH, *What Does the Metaverse Have to do with the Church? A Lot, Actually*. Dostupno na: <https://www.ncregister.com/blog/metaverse-and-catholicism> (1. 7. 2024.).

<sup>63</sup> Usp. *isto*. Mrežna stranica MetaCatholic projekta nalazi se na: <https://metacatholic.church/> (15. 6. 2024.).

### 3. Kiberteologija i kiberpastoral

Svaki zreli kršćanin uči misliti teološki o svijetu koji mu je zasad nevidljiv, ali je predmet njegove vjere i nade, kao što je život poslije smrti, život nakon uskrsnuća ili vječni život. Metaverzum nije predmet vjere u tom smislu, on je čovjekov potencijalni svijet budućnosti, i to tehnički izvediv i pristupačan svijet. Zbog toga treba razmišljati o vjerskim i duhovnim praksama i poticajima u digitalnim (vjerskim) prostovima. Naime crkveni sakralni prostori već pomalo gube svoje prostorno-vremenske koordinate te vjernici formiraju zajednice u virtualnim župama gdje žive svoju vjeru, zajedno mole, ulaze u interakciju, kreiraju nove modele kateheze i slave Boga na drukčije načine.<sup>64</sup>

Teologija je sposobna i pozvana je baviti se kiberproblematikom i kiberstvarnošću, što pokazuje kiberteologija. Za Antonija Spadara ona je *intellectus fidei* u vrijeme interneta. Stoga je suvremeni kršćanin pozvan biti medijator između Logosa i digitalne kulture. On ne može odbijati takvu kulturu, podsmjehivati se, sablažnjavati ili samo kritizirati. Internet se mora misliti teološki, vjeruje A. Spadaro<sup>65</sup>, a isto bi, vjerujemo, vrijedilo i za metaverzum.

#### 3.1. Svećenik kao *influencer* u metakatoličkom apostolatu

Povijest pokazuje kako je Katolička Crkva svako novo tehnološko iznašanje prihvaćala s dozom opreza, ali ga je prihvaćala. Ona se još uvijek nastoji nositi s poštima društvenih mreža koje nerijetko zarobljuju čovjeka, no bori se i prilagođava.<sup>66</sup> Svećenike nalazimo na svim društvenim mrežama, posebice na Facebooku i Instagramu, na *podcastovima*, forumima i YouTube kanalima. Pitanje je možemo li zamisliti jednoga dematerijaliziranoga i virtualiziranoga svećenika koji u metaverzumu

<sup>64</sup> Da su e-duhovnost i e-pastoral mogući, uvjerali smo se tijekom pandemije virusa Covid-19, posebice mjera *lockdowna*. Sakramentalni, liturgijski, katehetski, misijski i molitveni život preselio se u virtualni prostor, na društvene mreže i druge nove medije. (Primjerice, o uporabi digitalnih i novih medija tijekom epidemiološke mjere *lockdowna* u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji vidjeti u: A. JELIČIĆ, K. BITANGA, Prisutnost župa Splitsko-makarske nadbiskupije u virtualnom prostoru u vrijeme *lockdowna*, u: *Služba Božja* 62(2022.)1, 5–47.).

<sup>65</sup> Teologinja Debbie Herring razlikuje čak tri vrste odnosa teologije i interneta, odnosno virtualnoga prostora. To su teologija u virtualnom prostoru, teologija o virtualnom prostoru te teologija za virtualni prostor. Prvi odnos skuplja i analizira teološki sadržaj i materijale na mreži, drugi odnos donosi popis teoloških doprinosa u proučavanju kiberprostora, a treći odnos otkriva mjesta na kojima teologija živi na mreži. To su na primjer mrežne stranice, forumi, društvene mreže i slično. (Usp. A. SPADARO, *Cybertologija. Pensare il cristianesimo al tempo della rete*, Milano, 2012., 33. te A. JELIČIĆ, E. PUNDA, *Snaga riječi, Komunikološka i fundamentalno-teološka studija i komunikacijske vještine u praksi*, Split, 2022., 47–51.).

<sup>66</sup> Tako primjerice programeri približavaju ispovjednika vjernicima preko aplikacije *ConfesorGO*, a osmislili su *chatbot* dostupan na portalu *Prega.org* koji vjernicima omogućuje razgovor sa svetcima. Na primjer, na upit *Tko je?* umjetna inteligencija odgovara: »Ja sam Padre Pio, katolički sam svećenik, predan sam duhovnom vodstvu onih kojima je potrebna pomoć. Ovdje sam kako bi pomogao onima koji traže udobnost i savjet i kako bih služio Bogu i njegovoj Crkvi.« Dostupno na <https://www.prega.org/> (12. 8. 2023.) Korisnici mogu također *razgovarati* sa svetim Franjom ili svetom Ritom. Tu su još aplikacije kao što su *iBreviary*. Dostupno na: <https://ibreviary.com/> (12. 8. 2023.) i slične.

pruža utjehu i naviješta evanđelje drugomu avataru. U nekatoličkim, ali i u Katoličkim Crkvama već imamo primjera.<sup>67</sup>

Svećenici, zajedno s vjernicima, mogu kreirati i osmisлити pastoral u kiberprostoru. Zajedno mogu pomoći naučiti pregledavati, birati, kritizirati, vrjednovati sadržaje i izbore. Župna zajednica može se vrlo lako oformiti u virtualnom predgrađu jednoga virtualnoga grada i ona onda treba virtualnoga svećenika i duhovnika. No, kako je rekao kardinal Hummes, dok se profil svećenika u digitalnom dobu mijenja, njegova misija ostaje ista. On mora ostati svjedok i propovjednik, razumljiv i pristupačan u društvu i kulturi čiji je dionik.<sup>68</sup>

Metaverzum će trebati moderne misionare, one po uzoru na Mattea Riccija, koji će se otisnuti u nepoznato i sasvim novo, te evangelizatore koji pričaju jezik moderne kulture i društva. Pritom svećenici, apostoli i misionari metaverzuma ne smiju upasti u napast da im propovjedi piše ChatGPT, da stvaraju višestruke identitete koji nemaju veze s njihovim pozivom, da drže *viralne* duhovne vježbe ili grade karijeru *influen-cera*. Isto tako oni ne smiju upasti u napast da ne radeći ništa ostanu promatrači u zoni komfora. Internet je nepregledan prostor za evangelizaciju, pruža nebrojene mogućnosti za susret s vjerom i s Bogom, i to preko svećenika koji mogu humanizirati digitalno okruženje.<sup>69</sup> Virtualni prostor jest novo mjesto i prilika za komunikaciju koja se uvijek mora temeljiti na slušanju i svijesti da je pred čovjekom drugi čovjek koji može imati razne profile, *lookove* i avatare, ali je ranjivo biće koje traži pomoć, vodstvo ili tek sugovornika.

Kako stoji u dokumentu *Prema punoj prisutnosti*, slušanje je temeljna, zapravo, polazna točka, ulaznica za mrežu i čitavi virtualni prostor, koja nije sastavljena od *bytova*, avatara ili *likeova*, već od osoba koje traže suosjećanje, razumijevanje i pripadajuće dostojanstvo. Stoga biti u virtualnom prostoru i u njemu prepoznati svoga bližnjega te čuti njegovu priču znači prihvatiti i promicati integralnu viziju ljudskoga (*onlife*) života. Za to postignuće potrebno je nadići logiku *aut-aut* koja o ljudskim odnosima razmišlja dihotomijski, kao onima koji mogu biti digitalni ili stvarni, i prihvatiti logiku *et-et*, koja se temelji na komplementarnosti i cjelovitosti ljudskoga osobnoga i društvenoga života.<sup>70</sup> *Metakatolički* apostolat obuhvaća trostruki zadatak: uključiti, integrirati i podignuti (br. 53), a trostruk je i kršćanski stav koji bi vjer-

<sup>67</sup> Na primjer: *The Very 1st Metaverse Blessing by a Catholic Priest*. Dostupno na: [https://www.youtube.com/watch?v=VIFJtOQALmE&ab\\_channel=FrankPavone](https://www.youtube.com/watch?v=VIFJtOQALmE&ab_channel=FrankPavone) (12. 8. 2023.); *Pastors take church to the metaverse*. Dostupno na: [https://www.youtube.com/watch?v=06NXJJahuFM&ab\\_channel=CNBCTelevision](https://www.youtube.com/watch?v=06NXJJahuFM&ab_channel=CNBCTelevision) (12. 8. 2023.); *God has entered the metaverse - and faith in the virtual world is flourishing*. Dostupno na: <https://www.euronews.com/next/2022/02/01/god-has-entered-the-metaverse-and-worship-in-virtual-worlds-is-booming> (12. 8. 2023.).

<sup>68</sup> G. GALEAZZI, *Sacerdote 2009, la missione nell'era digitale*. Dostupno na: <https://www.lastampa.it/blogs/2009/06/04/news/sacerdote-2009-la-missione-nell-era-digitale-1.37279938/> (22. 8. 2023.).

<sup>69</sup> Dapače, »digitalne ulice« mogu postati put za Jerihon, kako piše u dokumentu *Verso una piena presenza. Riflessione pastorale sul coinvolgimento con i social media* (br. 49). Najvažniji je zadatak graditi kulturu susreta, poštovanja, dijaloga, prijateljstva i bliskosti (br. 3–5) u virtualnom prostoru koji može postati mjesto suradnje, pripadnosti, zajedništva i dijeljenja koje se temelji na obostranom povjerenju (br. 23).

<sup>70</sup> Usp. isto, br. 43–47.

nici trebali zauzimati na društvenim mrežama i u virtualnim prostranstvima: bliskost, suosjećanje i nježnost (br. 64). Vjernici laici i svećenici koji se otisnu u ta nova prostranstva i stvarnosti ne smiju biti lovci na *likeove* ili na sljedbenike, već moraju biti uzori i mora ih tamo biti jer metaverzum je svijet nadolazećih generacija koje se ni u jednom scenariju ne će vratiti na srednjovjekovne postavke.

### 3.2. Apostolat budućnosti

Joseph Ratzinger objavio je prije pedeset godina knjižicu *Vjera i budućnost* u kojoj je sabrao pet radijskih predavanja održanih tijekom 1969. i 1970. godine, u kojima je promišljao o vjeri u budućim vremenima. Kakva će biti Crkva u novom tisućljeću promišljao je u radijskoj emisiji emitiranoj na Božić 1969. godine na radiju Hessen. Tom je prilikom rekao, a kasnije zapisao: »Budimo dakle oprezni s predviđanjima. Još uvijek vrijedi ona Augustinova riječ da je čovjek ponor i nitko ne može unaprijed vidjeti što će se iz njega izdići.«<sup>71</sup> Tadašnji profesor teologije J. Ratzinger vjerovao je kako je potrebno analizirati i ispravno shvaćati povijesnu svijest, što podrazumijeva osvrtnje na dosadašnje te osvješćivanje mogućnosti i zadaća onoga što dolazi, a što se može bistrirati i izoštravati te mora služiti kao orijentir i pouka, što je moguće tek ako se naivno ne zatvaramo u današnjicu.

Vjera se sastoji upravo u suočavanju sa sutrašnjicom. Papa Benedikt XVI. smatrao je da se budućnost stvara darivanjem sebe drugima, dok onaj tko samo poučava o onome što je bilo ili što je sada, ostaje jalov. Svomu je radijskomu slušateljstvu daleke 1969. godine Joseph Ratzinger<sup>72</sup> kazao: »Budućnost Crkve može i hoće i danas doći samo iz snage onih koji imaju duboke korijene i koji žive od čiste punine svoje vjere.«<sup>73</sup> Izvrsno je predvidio kako će Crkva u novom tisućljeću izgubiti građevine, druga materijalna dobra i društvene privilegije, pa čak i vjernike. Tvrdio je da će se »smanjiti«. No unatoč tim velikim gubitcima vidio je Crkvu u budućnosti, i to uglavljenu na svetcima. Točnije, na ljudima i napose svećenicima, koji se drugima stavljaju na raspolaganje, koji su za druge u njihovoj žalosti, strahu i patnji. Bit će to Crkva malenih, Crkva ljudi koji će se iščupati iz teške osamljenosti i koji će utjehu i nadu pronaći u maloj kršćanskoj zajednici bogatoga unutarnjega molitvenoga života.<sup>74</sup> Sutrašnjicu je Benedikt XVI. vidio u *teologiji srca*, a ne *cyberteologiji*, što mu nije za zamjeriti s obzirom na silni tehnološki razvoj koji se u međuvremenu dogodio.

<sup>71</sup> BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, 84.

<sup>72</sup> U ovom radu posvetili smo se tim starijim tekstovima i promišljanjima Josepha Ratzingera, međutim važno je napomenuti da je papa Benedikt XVI. kasnije za svoga pontifikata u mnogim prigodama, posebice tijekom obilježavanja Svjetskoga dana društvenih komunikacija, govorio o društvenim medijima, masovnim medijima, društvenim mrežama i općenito komunikaciji kao važnom čimbeniku očuvanja obiteljskoga i vjerskoga zajedništva. Često je progovarao i o zadaćama svećenika u novom digitalnom okruženju. U tom kontekstu posebno se ističe njegova poruka pri obilježavanju 44. Dana društvenih komunikacija – *Svećenik i pastoral u digitalnom svijetu: novi mediji u službi Riječi*. Poruka je dostupna na: <https://ika.hkm.hr/novosti/svecenik-i-pastoral-u-digitalnom-svijetu-novi-mediji-u-sluzbi-rijeci/> (22. 8. 2023.).

<sup>73</sup> BENEDIKT XVI., *Vjera i budućnost*, 91.

<sup>74</sup> Usp. isto, 84–95.

Ipak, od Božića prije čak pedeset i šest godina, kada je Ratzinger u eteru radija Hessen iznio svoju viziju Crkve budućnosti, mnogo se toga obistinilo. Suvremeni čovjek svjedoči društveno-kulturnim promjenama koje će neminovno dovesti do potresa, kriza i promjena u Crkvi, baš kao i u čitavom društvu.

U međuvremenu je Benedikt XVI. iz pozicije crkvenoga poglavara mnogo pisao i govorio o snazi novih medija. Upravo je on progovorio o nužnoj prisutnosti i aktivnosti svećenika i kršćana laika u digitalnom svijetu gdje su pozvani naviještati, biti, poučavati, animirati i evangelizirati, ostajući uvijek vjerni evanđelju. Biti prisutan u tom smislu ne znači zauzeti mjesto, već znači djelovati i svjedočiti, susretati, propovijedati i okupljati. Znači otvoriti se. Autori dokumenta *Crkva i internet* ohrabruju svećenike i vjernike i kažu: »Skupine povezane s Crkvom koje još uvijek nisu zakoračile u cyberspace potičemo da razmotre mogućnost da to što prije učine.«<sup>75</sup> Ipak, virtualni prostor nije zamjena stvarnomu svijetu iako može biti novi »dom molitve za sve narode« (Iz 56, 7). Tako ga i treba shvaćati, kao novu priliku i novo mjesto susreta koje vodi u zajedništvo.<sup>76</sup> Crkva bi u komunikaciji, navješćanju i interakciji s vjernicima trebala sačuvati jednostavnost izričaja i strpljivost slušanja. Claudio M. Celli ima viziju Crkve koja gaji veliku simpatiju prema čovjeku, zna ga saslušati, približiti mu se i ići mu ususret u situacijama duboke osamljenosti kada čovjek traži nekoga tko će mu zagrijati srce. Tu čovjek mora naći Crkvu, gdje god ona bila.<sup>77</sup> Teoretičar novih medija Angelo Romeo, koji proučava odnos tehnologije i religije, kaže kako smo nadišli vjeru koja se pojavljivala na internetu kao u izlogu, i to u korist vjere i religioznosti koja se na internetu živi.<sup>78</sup> Jedna kibercrkva budućnosti, kao i e-pastoral, e-duhovnost, e-kateheza i e-liturgija mogu uistinu biti jedan ozbiljan apostolat i misijsko poslanje unatoč opravdanomu skepticizmu, nelagodi, negodovanju koje je do sada uvijek pratilo sva prethodna komunikacijsko-interaktivna tehnološka pomagala i alate, kao i razdoblja prelamanja povijesnih, znanstvenih i kulturnih epoha. Dvojbe su opravdane jer problemi koje izazivaju mogu biti opasni za pojedince i društvo<sup>79</sup>, zbog čega i Crkva potiče razvoj roboetike i algoretike kojima bi se regulirala umjetna inteligencija, formirali etički i pravni okviri, ponudile etičke smjernice te jačale filozofske i bioetičke refleksije i rasprave.

<sup>75</sup> PAPINSKO VIJEĆE ZA SREDSTVA DRUŠTVENIH KOMUNIKACIJA, *Crkva i internet*, K. Novak, N. Pintarić, J. Valković, (ur.), Zagreb, 2022., br. 1168.

<sup>76</sup> C. CINQUEPALMI, *Il sacerdote e la pastorale nel mondo digitale: i nuovi media al servizio della Parola*,. Dostupno na: <https://www.arcidiocesibaribitonto.it/pubblicazioni/articoli-on-line/201cil-sacerdote-e-la-pastorale-nel-mondo-digitale> (24. 8. 2023.).

<sup>77</sup> Usp. C. M. CELLI, Presenza cristiana nella rete. Situazione attuale e prospettive per il futuro, u: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, Vatikan, 2015., 94.

<sup>78</sup> A. ROMEO, Una fede irretita. La techno-religiosità, u: PONTIFICIUM CONSILIIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, 131–132.

<sup>79</sup> Problem autonomije i privatnosti, kao i problem informiranoga pristanka, problem netočnih i lažnih informacija, problem apsolutnog povjerenja u umjetnu inteligenciju, utjecaj umjetne inteligencije na zdravstveni, prometni, obrazovni i sigurnosni sustav, potom utjecaj na transport, trgovinu, financije i cjelokupno tržište čine skupinu ozbiljnih problema koji se vežu za potencijal umjetne inteligencije. Osim toga veliki je problem automatizacije brojnih poslova što vodi ka gubitku radnih mjesta. Umjetna inteligencija, odnosno njezina uporaba često izaziva generacijski jaz i polarizaciju društva.

## Zaključak

Nekoliko pitanja postavili smo radi izrade ovoga istraživačkoga rada: Tko je i kakav je čovjek na pragu transhumane kulture? Očekuje li čovjek besmrtnost i sreću u kiberprostoru u kojem teži nastaviti obitavati kao hologram u želji da dosegne besmrtnost? Hoće li se pastoralne aktivnosti svesti na susrete u virtualnom prostoru, a duhovne vježbe na *chatanje* na aplikacijama sa svećenicima *influencerima*? Hoće li vjernik obećanu zemlju tražiti u kiberprostoru, a spasenje u kibercrkvi? Kako odgovoriti na eventualne duhovne i vjerske potrebe u metaverzumu i ima li mjesta za duhovno iskustvo u okviru imerzivnoga iskustva?

Svjedočeći komunikacijskim navikama suvremenih ljudi, odnosno prateći streljena i potrebe čovjeka u digitalnom okruženju, istražujući iskustva drugih crkava pretražujući virtualne zajednice na internetu te analizirajući relevantnu noviju literaturu, odgovori se na ta pitanja mogu tek naslutiti, ne i kategorički tvrditi. No, prema evandeoskoj logici, sve ono što kršćani mogu napraviti jest postavljati pitanja. I Antonio Spadaro, na kojega smo se referirali, također vjeruje kako danas nije važno davati odgovore, jer ih svi imaju i daju, već je potrebno prepoznati i postaviti dobra pitanja. Dapače, upravo je to temeljna uloga teologa nove generacije – predstaviti *Sveto pismo* kao izvor pitanja, a ne svih odgovora.<sup>80</sup> Stoga, da čovjek sutrašnjice, napose kršćanin vjernik, ne završi razapet poput Prometeja, teologija se što žurnije mora posvetiti pitanjima razvoja i svrhe umjetne inteligencije te ustrajno promišljati o posljedicama urođenosti čovjeka u kiberprostor koji mijenja njegove prirodne i antropološke postavke. Do sada znanstvene i stručne literature domaćih teologa o toj temi ima jako malo, da ne kažemo da je tema u potpunosti zanemarena.

Zbog golemoga i brzoga razvoja tehnologije koja je otvorila vrata virtualne stvarnosti i kiberprostora i, općenito, nakon cijeloga stoljeća golemoga tehnološkoga napretka čovjek se danas mora suočiti s novim pitanjima, problemima i strahovima koji proizlaze iz pokreta transhumanizma i posthumanizma. U ovom slučaju teologija, odnosno Crkva ne bi trebala biti reaktivna, kako se često dogodi, već proaktivna, kako bi ublažila posljedice sudara ljudskoga s neljudskim. Kako pišu domaći autori koje smo spominjali, »virtualno iskustvo i virtualne zajednice sada, a posebno u budućnosti, zasigurno će tjerati na dublja i šira promišljanja o vlastitoj egzistenciji, smislu osobnog postojanja i pojavljivanja, te smislu samog djelovanja u ovom ili virtualnom svijetu«<sup>81</sup>. Zato teološka antropologija mora ući u dijalog s digitalnom antropologijom kako bi doprinijela u shvaćaju i prihvaćanju raznih oblika života i stvorenja budućnosti. Ostaje u tom kontekstu važno pitanje moralne odgovornosti, kodeksa ponašanja u kiberprostoru, koje je već sada znatno narušeno na društvenim mrežama. Paralelna egzistencija koja se ostvaruje na internetu već niz godina

<sup>80</sup> Usp. A. SPADARO, *L'evangelizzazione e la rete. Opportunità e illusioni*, u: PONTIFICIUM CONSILIUM PRO LAICIS, *Annunciare Cristo nell'era digitale*, 76–77.

<sup>81</sup> N. VERTOVSŠEK, I. GREGURIĆ, *Filozofija budućeg*, 136.

omogućuje anonimnost, slobodu i kreativnost što ljudi nerijetko zlorabe izživljavajući se preko raznih bestjelesnih oblika postojanja i interaktivnosti s drugima.

Nas je u ovom radu posebice zanimalo ima li mjesta za Crkvu i duhovnost u prostanstvima metaverzuma u kojem se prožimaju virtualno i stvarno. Pronašavši uporište u najnovijem crkvenom dokumentu glede odnosa Crkve i suvremene tehnologije (i komuniciranja) *Prema punoj prisutnosti. Pastoralno razmišljanje o uključenoosti s društvenim medijima*, pokušali smo proširiti horizont i zamisliti prisutnost Katoličke Crkve u metaverzumu u vidu izgradnje kiberckrke u (skoroj) budućnosti. Takvo nešto moguće je misliti uz pomoć kiberteologije, a tehnički je već na pragu izvedivosti. Dapače, šah-mat Deep Bluea bio je šah-mat umjetne inteligencije nad ljudskom, međutim posthumanistički juriš ne mora nužno odvesti do neljudskoga, već tek do oslobođenja budućega čovjeka od prirodnih okova i uvjetovanosti, ali i od moralnih obligacija. Ako je tako, onda moramo početi misliti teološki o umjetnoj inteligenciji, o avatarima i o njihovoj svijetu – metaverzumu. Metaverzum je još uvijek u konceptualnoj ili eksperimentalnoj fazi, no realizacija se nazire, stoga on mora biti u središtu pozornosti teološke refleksije. Upravo zbog toga Crkva mora promišljati o budućim oblicima pastoralna i o načinima usmjeravanja vjernika u pitanjima morala u metaverzumu jer će iskustva u metaverzumu postajati sve realističnija, kao što je uporaba umjetne inteligencije u svakodnevnicima sve raširenija.

U biotehnološkom dobu pitanja ne glase hoće li se nešto ostvariti, već kako i kada će se ostvariti,<sup>82</sup> stoga sada treba kreirati modele edukacije, promišljati rizike, oblikovati nove etičke smjernice za novu generaciju vjernika. Svećenici i teolozi morat će se uhvatiti ukoštac s učincima izbora ljudi u metaverzumu, kao što je sudjelovanje u nemoralnim, pa i nezakonitim radnjama, što će utjecati na njihov moralni razvoj i stanje pojedinaca i obitelji.<sup>83</sup> Problem predstavlja i činjenica da svaka virtualna zajednica ima drukčiji cilj i etos. Svaka može imati drukčiji pogled na crkveno učenje i moralna načela. Nitko za sada nije pod kontrolom učiteljstva, a pred Crkvom i svećenicima, kao i vjernicima laicima jest sve kvalitetnija opcija daljinskoga pristupa bogoslužju, duhovnomu vodstvu, propovijedanju, proučavanju *Biblije*, druženjima i svemu onomu što jedna župa pruža u vidu edukacije i interakcije. Daljinski pristup omogućuje ljudima da odaberu koga će slušati i s kim će komunicirati,<sup>84</sup> a koga odbaciti.

<sup>82</sup> Bill Gates jednom je prilikom kazao: »Ovo je doba informacija, a biološke informacije su vjerojatno najzanimljiviji podaci koje dešifriramo i nastojimo se odlučiti da ih promijenimo. Pitanje je samo kako, a ne hoćemo li.« (Citat je preuzet iz: J. RIFKIN, *Biotehnološko stoljeće*, 239–240.).

<sup>83</sup> Primjerice, seksualno nasilje u virtualnom svijetu jest ozbiljna briga jer korisnici gledaju na metaverzum kao na mjesto gdje moral ne vrijedi i gdje mogu raditi što god žele. Zbog toga se već promišlja o tome kako bi vlade raznih zemalja mogle početi zabranjivati određena virtualna iskustva kako bi zaštitile društvo u cijelosti. Usp. P. J. SMITH, *What Does the Metaverse Have to do with the Church? A Lot, Actually*. Dostupno na: <https://www.ncregister.com/blog/metaverse-and-catholicism> (15. 7. 2023.).

<sup>84</sup> Usp. P. ZAGANO, *Virtual reality and the coming Catholic Metaverse*. Dostupno na: <https://www.ncronline.org/news/opinion/just-catholic/virtual-reality-and-coming-catholic-metaverse> (15. 7. 2023.).

Katolička Crkva od svojih početaka djeluje u eshatološkoj perspektivi, ona je oduvijek okrenuta budućnosti, oprezna je i promišljena. Kako ne bi upala u zamku narcisoidnoga društva i postmodernih trendova, ona mora ostati vjerna nauku, evanđelju, mora ostati stabilno, autentično, a ne pomodarsko utočište. Edukacija svećenika i teologa općenito kao budućih misionara metaverzuma treba obuhvaćati tehničke vještine te medijsku i digitalnu pismenost. Ipak, prije svega, kurikulum pastoralne edukacije mora obuhvaćati tradicionalne komunikacijske vještine, vještine slušanja i naracije, tješnja, rješavanja sukoba i razgovora. Svećenik na mreži i u metaverzumu ne smije postati *influencer* sa svojim sljedbenicima. On također nije pozvan biti marketinški stručnjak, osoba zadužena za odnose s javnošću, grafički urednik mrežne stranice ili arhitekt kiberckve. On mora biti i jest prije svega misionar. To nipošto nije njegov apokaliptički usud. Dapače, *metaapostolat* je njegovo novo poslanje, prikladno digitalnoj kulturi i biotehnološkomu dobu.